

УДК 339.9.012.421

*Пугачевська К.С., аспірант кафедри
міжнародної економіки Київського національного
торговельно-економічного університету*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

Розглянуто основні тенденції лібералізації зовнішньої торгівлі в сучасних умовах. Охарактеризовано погляди науковців провідних економічних шкіл щодо взаємозв'язку торговельної лібералізації та економічного зростання. Проаналізовано досвід регулювання зовнішньої торгівлі розвинутих країн та країн, що розвиваються, в контексті векторів лібералізації економіки.

Ключові слова: зовнішньоторговельна політика, вільна торгівля, протекціонізм, лібералізація економіки, економічний розвиток, відкритість економіки.

Рис. 3, Табл. 1, Літ. 31

*Пугачевская К.С., аспирант кафедры
международной экономики Киевского национального
торгово-экономического университета*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ

Рассмотрены основные тенденции либерализации внешней торговли в современных условиях. Охарактеризованы взгляды ученых ведущих экономических школ относительно взаимосвязи торговой либерализации и экономического роста. Проанализирован опыт регулирования внешней торговли развитых и развивающихся стран в контексте векторов либерализации экономики.

Ключевые слова: внешнеторговая политика, свободная торговля, протекционизм, либерализация экономики, экономическое развитие, открытость экономики.

*Pugachevska K.S., Postgraduate Student
of International Economy Department
of Kiev National University of Trade and Economics*

CONTEMPORARY TRENDS OF FOREIGN TRADE LIBERALIZATION

The leading trends of foreign trade liberalizations are considered in the article. The scientific views of leading economic schools on the relationship of foreign trade policy and economic growth are characterised. The experience of foreign trade regulation in developed and less-developed countries in the context of liberalization vectors is analyzed.

Keywords: foreign trade policy, free trade, protectionism, economic liberalization, economic development, open economy.

Постановка проблеми. Дослідження наукових розробок щодо впливу зовнішньої компоненти на економічне зростання свідчить, що наразі домінує думка про позитивний вплив зовнішньої торгівлі та її лібералізації на економічне зростання. При цьому дискусії щодо тенденцій лібералізації зовнішньої торгівлі є частиною проблеми, що полягає у суперечливому впливі на економічний розвиток вільного транскордонного руху товарів, капіталу та праці. Значна частина літератури, що пов'язана з проблемами ендогенного зростання, містить цілий комплекс моделей взаємозв'язку торговельних обмежень та економічного зростання. Перебуваючи на високому рівні економічного розвитку, лібералізація економіки дозволяє збільшувати вигоди від зовнішньої торгівлі, проте дискусійними залишаються питання, пов'язані з відкриттям внутрішніх ринків країн економічної периферії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи багатоплановість проблеми механізму формування співвідношення вільної торгівлі і протекціонізму, взаємозв'язок його з різними аспектами функціонування усієї економічної системи на мікро-, макро- і міжнародному рівнях, питання пошуку оптимуму між досліджуваними видами зовнішньоторгівельної політики вивчались вітчизняними і зарубіжними вченими окремих шкіл і напрямів.

Важливе методологічне підґрунтя для дослідження процесу регулювання зовнішньої торгівлі мають фундаментальні праці Д. Доллара [13], С. Едвардса [15], М. Клеменса [11], А. Крея [14], Дж. Сакса і Е. Уорнера [26] та ін., у яких досліджено взаємозв'язок економічної відкритості в контексті впливу на економічне зростання. Зокрема, неоднозначні і суперечливі наслідки зовнішньоторгівельної лібералізації проаналізовано у працях Дж. Нугента [22], Д. Родріка [24], Е. Чоудрі [10], Д. Хакура [10] та ін.

Вагомим внеском в осмислення і поглиблення проблематики регулювання та структурної орієнтації зовнішньої торгівлі є напрацювання представників вітчизняної та російської економічних шкіл, а саме: А. Мазаракі [8], Т. Мельник [8], В. Попова [6], Л. Шинкарука [7] та ін. Слід відзначити внесок у розробку загальних проблем, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, вітчизняних учених С. Іллюша [2], О. Герасімової [2], І. Карамбович [3], О. Кисельової [4], В. Корнівської [5] та ін. Разом з тим, потребують подальшого дослідження питання, що безпосередньо пов'язані з векторами впливу торговельної лібералізації на економічне зростання відкритих економік та її основними тенденціями, що і обумовило актуальність дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій лібералізації зовнішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу. У найбільш розвинутих країнах на етапі післявоєнного відновлення захист галузей економіки з високим ступенем вразливості від можливого проникнення імпоротної продукції здійснювався переважно методами протекціоністської політики. Однак уже в 1960-х рр. політика протекціонізму, як засіб підтримки національного виробника, стала об'єктом дискусій з точки зору її доцільності і ефективності. Першими від неї відмовились західноєвропейські країни в рамках створення регіонального Спільного ринку. В 1960-х рр. в ході багатосторонніх переговорів, що отримали назву раунд Кеннеді, не дивлячись на пресинг з боку окремих національних компаній (перш за все, металургійних і автомобілебудівних), США також лібералізували свій зовнішньоторгівельний режим.

В країнах, що розвиваються, політика протекціонізму проіснувала значно довше і здійснювалася переважно в рамках імпортозамінної стратегії. Подібна політика не обмежувалася лише захистом внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через високі мита і кількісні обмеження на імпорту продукцію. Її не менш важливою складовою стали різного роду адміністративні обмеження. Наприклад, в Індії компанії, які мали на меті здійснення імпорту закупівель, потребували на це згоди усіх місцевих фірм, які займалися випуском аналогічної продукції. У Бразилії компанії, які імпортували продукцію, аналогічну місцевій, втрачали доступ до державних кредитів, відсторонювались від участі у державних тендерах і т.д. [1, с.23].

Дискусії щодо лібералізації торгівлі досягли свого піку розвитку в останні роки ХХ та на початку ХХІ ст. Так, американські науковці Д. Долар та А. Крей, які використовуючи дані 92 країн світу, підтвердили, що відкритість економіки сприяє економічному зростанню і рівень доходу країн, що розвиваються, зростає паралельно світовому зростанню [14]. Аналогічної точки зору дотримуються і професори Гарвардського університету Дж. Сакс та Е. Уорнер. Провівши дослідження економік, що розвиваються, протягом 1970–1980-х рр., ними виявлено, що та частина країн, яка характеризувалась високим рівнем відкритості, в середньому зростала в 6 разів стрімкіше, ніж країни-прихильники протекціонізму [26]. Крім того, на одній із міністерських конференцій у Лондоні, присвяченій проблемам країн, що розвиваються, екс-голова Світової організації торгівлі М. Мур зазначив, що “вільна торгівля протягом останніх 50-ти років зросла майже в 17 разів, і незважаючи на високий розрив у рівні економічного розвитку між багатими та бідними країнами, виграш отримують обидві сторони... Зокрема рівень життя у кожній з груп країн зріс втричі, тривалість життя в країнах, що розвиваються, зросла з 41 до 62 років, освіченість серед дорослого населення зросла з 40% до 70%” [21].

Проте серед науковців та представників урядових та неурядових організацій панує думка, що вільна торгівля не забезпечить економічне зростання усім країнам, а лише призведе до подальшого збагачення економічно розвинутих країн [16; 20; 23; 28]. Такі дискусії особливо загострилися після масштабних антиглобалістських протестів у Сіетлі, Вашингтоні, Брюсселі та Генуї. Так, професор міжнародної політичної економіки школи державного управління ім. Дж. Кеннеді Д. Родрік вважає, що в результаті концентрації зусиль на міжнародній інтеграції, людські та інші стратегічні ресурси країн, що розвиваються, пере-направляються з пріоритетних проблем розвитку (освіта, охорона здоров'я, промисловий потенціал і соціальне благополуччя) до менш важливих [24, с.57]. У праці “Реформа торговельної політики як інституційна реформа” він обґрунтовує думку, що «жодна країна не в силі розвиватись успішно, нівелюючи міжнародну торгівлю, разом з тим, жодна країна не в змозі розвиватись виключно завдяки торговельній лібералізації» [25]. Стратегія інституціональних реформ, що базується на інтеграції у світову економіку, є стратегією розповсюдження інституціональних реформ на усі сфери суспільства країни. Інституціональні зміни дороговартісні, потребують значних затрат дефіцитних людських ресурсів, навиків управління суспільством і т.д., а пріоритети інтеграції у світову економічну систему не завжди будуть співпадати з пріоритетами процесу розвитку даної країни у більш широкому сенсі.

Негативні ефекти торговельної лібералізації в розрізі країн, що розвиваються, ґрунтовно проаналізовані професором з університету Східної Кароліни Дж. Нугентом у праці “Торговельна лібералізація: переможці і переможені, успіх і поразки”, де автором виявлено, що ключові вигоди внаслідок лібералізації отримують, перш за все, високорозвинуті країни та ТНК, в той час як малі і середні підприємства, зазвичай, у програші на перших етапах цього процесу. Дослідивши політику торговельної лібералізації в Австралії, Болівії, Чилі, Кореї, Мексиці, Марокко, Іспанії, Тайвані, Туреччині в 1970-1980-х рр., а також Центральній і Східній Європі в 1980-1990-х рр. Дж. Нугент зробив висновок, що перешкоди в успішному процесі лібералізації “вбудовані у глибокі інституційні проблеми”, а успішна торговельна лібералізація можлива лише у країнах, де цей процес підтримуватиметься завдяки послідовній політиці уряду протягом тривалого часу (Чилі, Тайвань, Корея) [22].

Відкритість торгівлі має різні ефекти на економічне зростання в різних галузях і залежить від їх потенційних можливостей. Експерти МФВ Е. Чоудрі та Д. Хакура дійшли висновку, що у галузях промисловості з низькими темпами зростання міжнародна торгівля несуттєво впливатиме на продуктивність факторів виробництва, а галузі з помірними і високими темпами зростання отримують значні вигоди від імпоротної конкуренції, що в кінцевому підсумку містить непрямий вплив на економічне зростання країни в цілому. Автори також виявили, у країнах, що розвиваються, де переважають галузі з низькими темпами зростання, уряд повинен стимулювати розвиток останніх через технологічні трансферти [10].

Не викликає сумніву, що торговельна політика відіграє ключову роль в економічному розвитку країн світу. Дослідник і перший заступник виконавчого Директора Міжнародного валютного фонду в 2001-2006 рр. А. Крюгер здійснила історичний огляд концепцій торговельних політик, які широко застосовувались економістами та урядами країн на прикладі країн, що розвиваються. Зокрема, в 50-60-х рр. ХХ ст. розповсюдженою моделлю економічного зростання для країн “третього світу” була концепція імпортозамінної індустріалізації (import-substitution industrialization). На прикладі Пакистану, А. Крюгер демонструє провал цієї стратегії у багатьох країнах, визначаючи, що азійське “економічне диво” у таких країнах, як Корея, Тайвань, Сінгапур та Гонконг стало можливим у результаті переходу від “статичних” (орієнтованих на внутрішній ринок) до динамічних (орієнтованих на зовнішній ринок) стратегій в торговельному режимі [8, с.35].

Для оцінки рівня торговельної відкритості розраховують індекси торговельних обмежень. Зокрема, американські економісти Дж. Андерсон і Дж. Нарус сформувавши індекс торговельних обмежень, який в цілому інкорпорує ефекти як від тарифних, так і нетарифних бар’єрів, проте непридатний для оцінювання масштабних вибірок країн [9]. Існуючі недоліки в подальшому були враховані в розробках Е. Лемера [18], Д. Долара [13], Дж. Сакса і Е. Уорнера [26]. Проте розробка агрегованого показника, що визначатиме висоту торговельних бар’єрів, ускладнена через різноманітність самих бар’єрів. Це можуть бути мита, квоти, субсидії, ліцензування, технічні бар’єри, антидемпінгові процедури і т.д. При цьому по відношенню до кожного товару застосовується свій набір інструментів регулювання.

Для загальної оцінки висоти торговельних обмежень Світовий банк розраховує:

1. Trade Tariff Restrictiveness Index (TTRI) – уніфікована по усім товарам адвалерна ставка ввізного мита, еквівалентна існуючій системі тарифних обмежень.

2. Overall Trade Restrictiveness Index (OTRI) – уніфікована по усім товарам адвалерна ставка ввізного мита, еквівалентна існуючій системі тарифних та нетарифних обмежень.

$$T = \sum_{i=1}^N S_i T_i$$

$$S_i = \frac{\varepsilon^i M^i p^{*i}}{\sum_{i=1}^N \varepsilon^i M^i p^{*i}}$$

де

де T_i – ставка адвалерного ввізного мита на товар i (усі нетарифні обмеження повинні виражатись через еквівалентні їм адвалерні мита); M_i – обсяг імпорту товару i ; p^{*1} – світова ціна на товар i ; ε^i – еластичність попиту на імпорт товару i ; N – число позицій товарної номенклатури, що імпортується в країну.

Таблиця 1. Індекси обмеженості торгівлі за 2009 рік [31].

Країна	Індекс обмеженості торгівлі – TTRI (тарифи)			Загальний індекс обмеженості торгівлі – OTRI (тарифи та нетарифні обмеження)		
	Всього	Сільське господарство	Промисловість	Всього	Сільське господарство	Промисловість
Україна	3,0	6,3	2,5	20,4	9,6	21,9
Росія	5,3	5,8	5,3	15,6	23,0	14,1
Білорусія	5,5	6,9	5,4	11,1	24,6	10,0
Грузія	1,4	7,2	0,2	1,4	7,2	0,2
Казахстан	4,0	9,7	3,5	11,1	32,3	9,2
ЄС-27	4,1	14,0	3,1	10,1	58,5	3,8
Світовий (середньозважений)	4,5	13,8	3,6	12,7	24,4	11,1

Розрахунки даних показників проводяться Світовим банком для широкого кола країн як по усім товарним групам, так і окремо для промислових і сільськогосподарських товарів. Дані, представлені у табл. 1, дозволяють оцінити рівень відкритості української економіки порівняно з іншими зарубіжними країнами на основі показників TTRI та OTRI.

У ряді досліджень останнього часу були зроблені спроби встановити взаємозв'язок між середнім рівнем тарифу і економічним зростанням, проте отримані результати були неоднозначними. Так, Дж. Лі [19], А. Харісон [17] і С. Едвардс [15] виявили негативний зв'язок між рівнями тарифів і зростанням. Однак, роботи професора Колумбійського університету Хавера Сала-і-Маріта [27] і представників Національного бюро економічних досліджень М. Клеменса і Дж. Уільямсона [11] вказують на помірну позитивність взаємозв'язку. Такі варіації результатів зумовлені використанням дослідниками показників “відкритості”, що включає лише певний діапазон торговельних бар'єрів. Доволі важко знайти однозначне і чітко виражене співвідношення між відкритістю в міжнародній торгівлі і економічним зростанням, через залежність його від конкретних обставин, особливостей країни і зовнішніх характеристик. Безсумнівно, що практично усі розвинуті країни розпочали власне економічне зростання за стіною тарифних бар'єрів і лише згодом знижували захист від імпорту іноземних товарів. Більш того, сучасна теорія ендогенного зростання надає двозначну відповідь на питання, чи сприяє лібералізація торгівлі економічному зростанню. Відповідь варіює в залежності від того, чи штовхають сили порівняльних переваг економічні ресурси країни у напрямку видів діяльності, що зумовлюють довгострокове економічне зростання (через зовнішні ефекти науково-дослідних і інженерних розробок, розширення асортименту продукції, оновлення якості і т.д.), або, навпаки, відволікають ресурси країни від таких видів діяльності.

Вигоди міжнародної торгівлі, безумовно беззаперечні, проте під сумнів потрапляє факт, що вільна торгівля і відмова від торговельних бар'єрів призводить до зростання міжнародної торгівлі. Як видно з рис. 1 існує доволі значна кореляція між темпами зростання ВВП на душу населення та часткою експорту у ВВП, а також між часткою інвестицій у ВВП і часткою експорту у ВВП (рис. 2), але не між імпортними ставками і темпами зростання експорту (рис. 3). Кореляційний зв'язок отриманий автором на основі інформації Конференції ООН з торгівлі і розвитку [29], Світової організації торгівлі [30], Світового банку [31] за даними 137 країн світу за 1980-2011 рр.

Власне кажучи, феномен “економічного дива” (швидкого зростання протягом двох десятиліть і більше) у післявоєнний період практично завжди був пов'язаний зі зростанням частки інвестицій і експорту у ВВП і майже ніколи – з низьким рівнем митного захисту.

Рис. 1. Частка експорту у ВВП і середньорічні темпи зростання ВВП на душу населення за 1980-2011 рр.

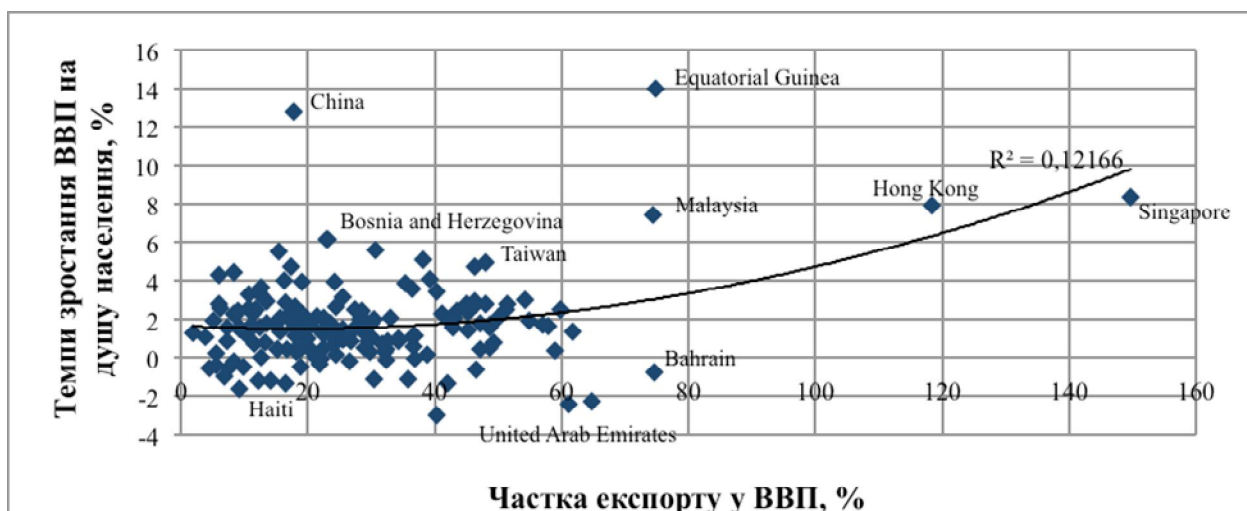

Рис. 2. Частка інвестицій у ВВП і частка експорту у ВВП за 1980-2011 рр.

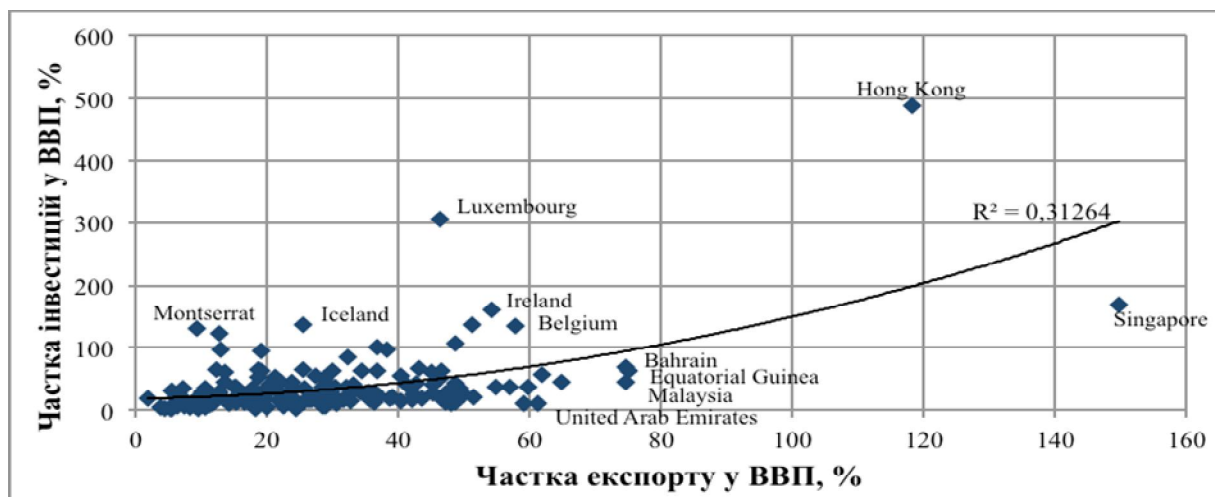
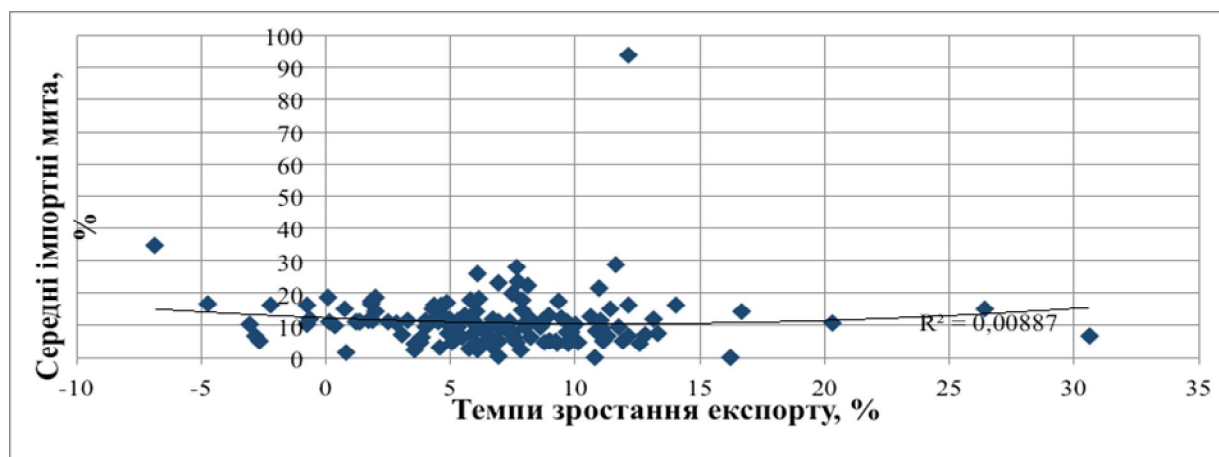

Рис. 3. Середні імпортні мита (у% до вартості імпорту) і темпи зростання експорту за 1980-2011 рр.

Разом з тим, у сучасній літературі відбувається ототожнення двох категорій: зовнішньоторговельної “відкритості” (“відкритість” як висока частка експорту і імпорту у ВВП) та “відкритості” як ліберальної зовнішньоторговельної політики. Ф. Родрігес і Д. Родрік надали переконливі докази того, що друга “відкритість” не обов’язково веде до першої. Яскравим прикладом цьому є Китай, який в 40-50-х рр. XIX ст. був змушений підписати договори, які відкрили китайські порти для іноземної торгівлі, надали іноземним суб’єктам екстериторіальні права і зафіксували ставку мита на рівні 5%. Для порівняння можемо навести статистику, що китайські митні тарифи були одними з найнижчих у Європі: 4% у 1913 р., 8,5% у 1925 р. (в той час, як у США – 30%), а відношення експорту до ВВП по паритету купівельної спроможності зросло з 0,7% в 1870 р. до 1,9% у 1950 р. Після початку політики реформ і відкритості, ініційованої Ден Сяопіном у 1978 р., саме експорт став локомотивом економічного зростання: частка експорту у ВВП зростає з 5% у 1978 р. до 30% у 2011 р. Однак в цей час Китай не дотримувався принципів вільної торгівлі: на початку 90-х рр. імпортні мита в Китаї були мало не найвищими в Європі і становили близько 40% вартості імпорту. Схожі результати можна виявити і в економічній історії Японії, Кореї та Тайваню, які досягли безпрецедентного росту завдяки протекціоністським заходам. У XIX ст. таку політику застосували США з метою захисту від руйнівної конкуренції з боку британських товарів, а Велика Британія лібералізувала торгівлю лише в середині XIX ст., коли її технологічна першість стала беззаперечною [6, с.6].

У якості прикладу протекціоністських заходів, прийнятих у зв'язку з світовою фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр., можна навести прийнятий США на початку 2009 р. "Акт відновлення та реінвестування". Відповідно до нього, засоби, виділені на програму відновлення економіки, заборонено використовувати у будівельних і ремонтних проектах, металургії і інших сферах, якщо залучені у проект ресурси не американського походження. Риси протекціонізму проявляються у політиці ряду країн, що розвиваються. Так, уряд Еквадору у 2009 р. оголосив про введення ряду імпорتنих обмежень по 630 товарним позиціям, що стосувалося майже 8% митного тарифного простору країни і 23% його імпорту. Більш того, у цьому ж році були підвищені мита на більш ніж 350 товарів і введені квоти на 270 інших товарів строком на один рік. З вересня 2009 р. США ввели мито на автомобільні шини з Китаю, а згодом запровадили антидемпінгові мита на сталеві труби з Китаю (обсяг поставок яких у грошовому еквіваленті в 2010 р. становив 2,6 млрд. дол.) [1, с.14-16]. Згідно статистики СОТ число антидемпінгових скарг у 2010 р. зросло до 16%, а за підрахунками IFPRI (міжнародного дослідницького інституту продовольчої політики), зростання тарифів призвело до зменшення обсягів міжнародної торгівлі на 7% [12].

Професор Російської школи економіки В. Попов виявив умови, за яких протекціоністські заходи та інші інструменти промислової політики можуть бути успішними. По-перше, митний захист вітчизняних виробників повинен доповнюватися стимулюванням експорту (експортно-орієнтована промислова політика), в той час як без нього протекціонізм веде лише до імпортозаміщення. І при імпортозаміщенні, і при експортній орієнтації застосовується захист внутрішнього ринку і різниця лише в тому, що один захист – без стимулювання експорту – веде до збереження неефективних виробництв, а інший перетворює виробництва у ефективні. По-друге, не всякий експорт слід підтримувати, а лише той, який дає найбільшу екстерналію, тобто зовнішню вигоду. Дослідження останнього часу ілюструють, що існує екстерналія від розвитку складного наукоємного експорту, яка є на порядок вищою, ніж екстерналія від експорту ресурсів і технічно нескладних товарів [6, с.8-9].

Висновки. Отже, основними тенденціями лібералізації зовнішньої торгівлі можна вважати: розширення масштабів застосування регулюючих заходів як з боку урядів національних держав, так і наднаціональних економічних організацій; координація та активізація міжнародної співпраці у напрямках багатосторонньої лібералізації зовнішньоторговельного обороту; зниження рівнів обмеженості торгівлі між країнами на шляху розвитку міжнародної торгівлі.

У світовому торговельному просторі, що, з одного боку, характеризується безпрецедентною динамікою та масштабами, а з іншого – галузево-територіальною асиметричністю, виникає різноспрямована тенденція: ринкова лібералізація зовнішньоторговельних відносин і розвиток державного протекціонізму, різноманітні засоби та інструменти якого використовують як розвинуті країни, так і країни, що розвиваються. Об'єктивний процес зростання обсягів світової торгівлі та руху капіталу посилює значення держави, а саме – процесів регулювання зовнішньої торгівлі та руху капіталу в напрямку оптимізації процесів лібералізації та відстоювання національних економічних інтересів. Успішність економічного розвитку полягає у поєднанні можливостей, запропонованих світовими ринками, з національними інвестиціями і стратегією побудови інститутів для стимулювання активності національних підприємств.

Література

1. Вишнева Н.Т. Либерализация внешней торговли и рынок труда: исследование и опыт зарубежных стран / Н.Т. Вишнева. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 38 с.
2. Іллюша С.Н. Оцінка динаміки імпорту при довгостроковому прогнозуванні макропоказників / С.Н. Іллюша, О.А. Герасімова // Економіка і прогнозування. – 2012. – №1. – С.65-74.
3. Карамбович І.М. Митна система та її роль в регулюванні зовнішньої торгівлі України: монографія / І.М. Карамбович. – Д.: Академія митної служби України, 2009. – 281 с.
4. Кисельова О.М. Структурні особливості зовнішньоекономічної діяльності України / О.М. Кисельова. // Економіка і прогнозування. – 2012. – №4. – С.93-101.
5. Корнівська В.О. Лібералізація економіки Греції: соціоінституційні наслідки / В.О. Корнівська. // Економіка і прогнозування. – 2012. – №2. – С.60-70.

6. Попов В. Больше протекционизма! Больше торговли! Больше роста! Нетрадиционный взгляд на протекционизм, экспортную ориентацию и экономический рост / В. Попов // Политический журнал. – 2006. – №15. – С.4-5.
7. Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наук. доп. / За ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 432с.
8. Структурна переорієнтація зовнішньої торгівлі у системі факторів економічного зростання: моногр. / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Юхименко [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 652 с.
9. Anderson J.E. Trade Reform with Quotas, Partial Rent, Retention and Tariffs / J.E. Anderson, J.P. Neary. // *Econometrica*. – 1992. - №60. – P.57-76.
10. Choudhri E.U. International Trade and Productivity Growth: Exploring the Sectoral Effects for Developing Countries / E.U. Choudhri, D.S. Hakura. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0017.pdf>.
11. Clemens M.A. A Tariff-growth Paradox? Protection's Impact the World Around 1875–1997 / M.A. Clemens, J. G. Williamson. // NBER Working Paper. – 2001. – Series No.8549. – P. 121-132.
12. Dadush U. Resurgent Protectionism: Risk and Possible Remedies. Rebuilding Global Trade: proposals for a fairer, more sustainable future / U. Dadush. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ictsd.net/downloads/2009/03/g20-web.pdf>.
13. Dollar D. Outward-oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985 / D. Dollar // *Economic Development and Cultural Change*. – 1992. - №40. – P. 523–544.
14. Dollar D. Is Good for the Poor / D. Dollar, A. Крауу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/2587.html>
15. Edwards S. Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? / S. Edwards. // *Economic Journal*. – 1998. – №108. – P.383-398.
16. Grossman M. Quality Ladders in the Theory of Growth // M. Grossman, E. Helpman. // *Review of Economic Studies*. – 1991. – No 58. – P.43-61.
17. Harrison A. Openness and Growth: a Time Series, Cross-country Analysis for Developing Countries / A. Harrison. // *Journal of Development Economics*. – 1996. – №48. – P.419-447.
18. Leamer E.E. Measures of Openness / E.E. Leamer. // *Trade Policy Issues and Empirical Analysis*. – 1988. - №18. – P.147-204.
19. Lee J.-W. International Trade, Distortions, and Long-run Economic Growth / J.W. Lee. // *IMF Staff Papers*. – 1993. – 40 (2). – P.299-328.
20. Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development / R.E. Lucas. // *Journal of Monetary Economics*. –1988. – No 22. – P. 3-42.
21. Moore Mike Ministerial roundtable on trade and poverty in LDCs / Mike Moore. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/news_e/spmm_e/spmm55_e.htm.
22. Nugent J.B. Trade liberalization: Winners and Losers, Success and Failures / J.B. Nugent. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uoit.ca/sas/International%20Trade/TradeWinnersLosers.pdf>.
23. Rivera-Batiz L.A. Integration among unequals / L.A. Rivera-Batiz, D.Xie. // *Regional Science and Urban Economics*. – 1993. – No 23. – P. 337-354.
24. Rodrik D. Trading in illusions / D. Rodrik. // *Foreign Policy*. – 2001. – №123. – P.54-63.
25. Rodrik D. Trade Policy Reform as Institutional Reform / D. Rodrik. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/Reform.PDF>.
26. Sachs J. Economic Reform and the Process of Global Integration / J. Sachs, A.Warner. // *Broking Papers on Economic Activity*. – 1995. – No 1, 25th Anniversary Issue. – P.1-118.
27. Sala-i-Martin X.X. I Just Ran Two Million Regressions / X.X. Sala-i-Martin. // *American Economic Review*. – 1997. – №87. – P.178-183.
28. Young A. Learning by Doing and the Dynamics Effects of International Trade / A. Young. // *Quarterly Journal of Economics*. – 1991. – No 106. – P.369-405.
29. Офіційний сайт ЮНКТАД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.asp>.
30. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wto.org.
31. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013